

Burebista egységes, központosított állama III.

A régészeti emlékek

A régészeti kutatások története

A geta-dák várak, erődítmények, települések, általában a gazdag anyagi kultúra rendszeres és tudományos régészeti feltárása csak századunk első negyedében kezdődött meg. Ez azonban távolról sem jelenti, hogy a hazai ős- és ókorral foglalkozó történészek figyelmét elkerülte volna annak a népnek a múltja és hagyatéka, amely évszázadokon át hazánk területén élt. Az antik írott forrásokra támaszkodva többen közülük részletesen ismertették a római hódítás előtti Dácia történetét. A XVI. és XVII. században, a humanizmus hatása alatt „Dácia” politikai fogalomná vált, mely nemcsak a múlt felé való fordulást, hanem bizonyos egységesítési törekvéseket is kifejezett.

Elsőnek Szamosközy István (Zamosius), 1593-ban Padovában kiadott, epigráfiai művében, az *Analectában* a római kori feliratok mellett a dák nép történetével is foglalkozott, és eredetéről, városairól, kapcsolatairól sok érdekes megállapítást tett, bár — akárcsak követői három évszázadon át — a római fővárost, Sarmizegetusát a dák fővárossal azonosította. Az erdélyi krónikások és történészek azután ugyanazon a nyomon haladva szinte ismételtgették egymást. Új csapást csak a kolozsvári Huszti András nyitott, aki *Ó és új Dácia* (1791) című művében, a túlzásoktól ugyan ő sem mentesen, szinte valóság híven írta meg szűkebb hazánk dák és római kori történetét. Művének megjelenése után a figyelem mindinkább a dák anyagi kultúra felé fordult. Elsőnek talán Joseph Carl Eder a Szászvárosi-havasokban tett kirándulásai során görög betűs feliratos kövekre lett figyelmes, s ezekről egyik munkájában be is számolt.

Az első, bizonyos fokig tudományosnak is tekinthető kutatásra 1803-ban a véletlen folytán került sor. Gredistyén a helybeliek már korábban nagyszámú Lűszimakhosz- és Kosón-aranyat találtak, mire a királyi kincstár 1803 júliusában, Török Pál vezetésével rendszeres kutatásokat szervezett. Ezek történetét, a velük kapcsolatos hivatalos levelezést és jelentéseket, valamint az érdekes leleteket (többek között ekkor került felszínre a híres *Decebalus per Scorillo* felirat néhány töredéke, tíz görög betűs kötömb stb.) Jakó Zsigmond tanulmányai ismertetik. Mostantól fogva egyre gyakrabban esik szó a gredistyei dák várak romjairól, és a szász Michael Johann Ackner, K. A. Neugebauer, Carl Goos, azután Pécsi Mihály, Fodor András, Király Pál, és mások gyakran írnak az itteni leletekről, épületromokról. A gredistyei várak tanulmányozására végre 1910-ben kiküldték az első hivatalos bizottságot, melynek jelentését 1916-ban közzölték.

Az első világháború után V. Párvan megbízásából Ferenczi Sándor felkutatatta a havasok nagy részét, és megfigyeléseiről terjedelmes (sajnos, még kiadatlan) tanulmányt készített, majd 1924-ben M. Teodorescu, a kolozsvári egyetem régészeti professzora kezdte meg a rendszeres ásásokat. A valóban nagyméretű régészeti feltárásokra azonban csak a felszabadulás után került sor, amikor a geta-dák kultúra tanulmányozása országszerte a hazai régészet egyik főfeladata lett. A Szászvárosi-havasok dák várait C. Daicovicu, majd H. Daicovicu és munkatársai már több mint három évtizede évenkénti ásásokkal tanulmányozzák. A várak, erődök, őrtornyok, megerősített települések, falvak, sentélyek, továbbá a felszínre került pénz- és kincsleletek, az agyagművészeti termékek, művészeti tárgyak részletes tanulmányozása, az írott forrásokon túlmenően, egyre nagyobb fényt vetnek e nép anyagi és szellemi kultúrájára, a szomszédokkal és a görög-római világgal fenntartott kapcsolataira s a fejlődésében bekövetkezett alapvető változásokra.

A tanulmány I. és II. része folyóiratunk ez évi 3., illetve 4. számában jelent meg.

Várak, erődök, települések

Am a jelenlegi vizsgálódásunk tárgya annak kutatása, mivel járult hozzá a régészet Burebista korának ismeretéhez. Mit vallanak erre vonatkozóan a régészeti felfedezések?

Az eddigi kutatások 58 települést, várat, erődítményt tartanak számon. Közülük három hazánk határain kívül, 55 pedig hazánk területén fekszik.

Ha előfordulásukat történelmi-közigazgatási egységekben vizsgáljuk, akkor 37 a tágabb értelemben vett Erdély, 4 Olténia, 8 Havaselve, 6 Moldva területén került felszínre. Koruk az i. e. VI. és az i. sz. I. század között váltakozik, a legtöbb a római hódítással véget ért, de Havaselvén és Moldvában néhány továbbra is fennmaradt, és meglétük az i. sz. II. században is kimutatható.

Ami elhelyezkedésüket illeti, nagy részük hegyes vidéken, a Déli-Kárpátok mentén, főként a Szászvárosi- és az ezekkel szomszédos havasokban, a Székelyföldet koszorúzói Keleti-Kárpátokban, a mai Kovászna és Hargita megyében fordul elő. Egy másik nagyobb csoport a Szeret középső folyása mentén, a Tatros, Beszterce és Birlad folyó határolta területen fekszik. Az utóbbiak, akárcsak a havas-elvi települések, általában síkvidéken emelkedő magaslatokra épültek, és főként megerősített földműves, kézművességi és kereskedelmi települések voltak. Közülük a legrégebbi a havaselvi Popești, melynek kezdetei az i. e. VI. századra vezethetők vissza, azután a tőle nem nagy távolságra, északkeletre, a Ialomița folyó mellett fekvő Piscul Crăsani; ennek kora az i. e. IV. és az i. sz. III. század közé tehető. Ugyancsak az i. e. IV. századi település a Galac megyei Poiana és esetleg a Fehér megyei Kudzsir. Aránylag síkvidéken fekszik az Arad megyei Pécska és Pusztaklitt, a Maros megyei Bernád és Makfalva határán felfedezett dák település.

Határainkon kívül eddigél három dák település ismert: Csehszlovákiában Pozsony és Zemplén, Jugoszláviában Zsidóvár. Valamennyi településre jellemző, hogy magaslatokon, elszigetelt hegyhátakon vagy ormokon épültek, stratégiaiag nehezen megközelíthető helyeken, amelyek hozzáférhetetlenségük miatt természetes védelmet nyújtottak. A település könnyebben megközelíthető részét földtöltésekkel, sáncokkal, palánkokkal vagy kőfallal tették védhetővé. Formájukat rendszerint a meredek oldalú hegyorom alakja határozta meg.

A geta-dák települések lehetnek fallal vagy hagyományos töltéssel és sáncal megerősített települések, ún. *davák* vagy *oppidumok*. Ezeket a kelta és korai római világban is ismert protourbanus helységeknél tekinthetjük. Lehetnek katonai jellegű várak, a legmagasabb arisztokrácia, az egykori törzsfők székhelyei. Továbbá a várak közelében s azoknak alárendelt erődítmények, végül nehezen megközelíthető magaslatokra épült menedékvárak, amelyek csak háborús időkben váltak lakottá, amikor a védtelen lakosság bennük keresett menedéket.

A települések, várak kora

Természetesen merül fel a kérdés: e sok vár és település közül melyek tehetők a dák törzseket egyesítő Burebista király korára? Az eddig ismert 58 különféle település, vár és erődítmény közül, a kutatások mai álláspontja szerint, 34 az i. e. I. századból keltezhető, vagyis közvetlen Burebista előtti, alatti és talán közvetlen Burebista utáni korból; a legtöbb azonban szoros kapcsolatba hozható a király államalapító tevékenységével. Eme általános megállapítás mellett vannak bizonyos kritériumok, amelyeknek segítségével pontosabban keltezzük a Burebista korában létesített vagy gyors fejlődésnek akkor indult településeket. Ebből a szempontból sokatmondó a falak építési technikája. Sok helyen falépítésre csak durván megdolgozott, helyi követ használtak. Ez a technika az egész dák korszakban megvolt, ezért önmagában kormeghatározó jellege nincsen. A másik a Vitruvius által tárgyalt, az egész hellenisztikus világban, de főként a Fekete-tenger környékén ismert eljárás, mely falépítésre gondosan megfara-gott követ, kőhasábokat használt. Az így épült falat a rómaiak *opus quadratum*-nak nevezték. Ma már minden kétséget kizáróan tudjuk, hogy Dáciában az első ilyen technikával készült falak görög mesterek művei, akik a helyi munkaerőt igénybe véve irányították különösen a vár- és az erődépítkezéseket.

Opus quadratum-technikával, eddigi ismereteink alapján, tíz esetben találkozunk. Közöttük első helyen a „Szászvárosi-havasok komplexuma“ említhető, ezen belül Kosztcsd (Costești), Blidaru, Gredistye (Dealul Grădiștii), Sebeskápólna (Căpîlna), Banica, Déva, Tiliska, a Fehér megyei Kecskék (Piatra Craivii), a Gorj megyei Polovragi és a távoli pozsonyi vár.

Ezt a technikát Burebista honosította meg, feltehetően, a pontuszi görög városok meghódítása után, vagyis az i. e. hatvanas évek elején, amikor a behódolt görög városokból számos görög mestert rendelhetett ki a várak építésére. Az a tény is emellett bizonyít, hogy például a hellenisztikus korban épült hisztriai várfalak és a dák várak első fázisai megtévesztően azonos technikát árulnak el.

Az építési technika

Az e technikával épült falak vastagsága két és négy méter között váltakozik. A falat gondosan, mondhatni művészileg megfaragott mészkőtömbökből emelik. A tömbök hosszúsága 0,50—0,80 m, vastagsága 0,40—0,60 m, magassága 0,30—0,40 m. A két külső köfal közötti részt, az ún. „tölteléket“ (*emplekton*) földdel és sziklatörmelékkel töltötték ki. A falak belső felületén, a mészkőtömbökből, meghatározott távolságban fecskefarok alakú vájatokat véstek, és ezekbe rendszerint bükkfa-gerendákat helyeztek, amelyek nemcsak a két külső falrészelt kötötték össze, hanem a „tölteléket“ is leszorították, tartóssá és szilárddá tették. A fecskefarok alakú vésetek gyakran az egész kötömböt átvágták, és a fal két külső oldalán mint négyzet alakú mélyedések jelentkeztek. Az ilyen technikájú falakat nemcsak a várak, erődítmények, lakótoronyok építésénél, hanem a mesterséges teraszok megtámasztására is alkalmazták.

Ez a technika fáradságos és költséges volt, hiszen a mészkőtömböket nehéz terepen, néha 30—40 km távolságból szállították. Ezért a tömböket már a bányában kifaragták (faragásból származó törmelékét egyetlen vár környékén sem találni), és terv szerinti helyüket a mesterek gyakran számot jelentő görög betűvel jelölték. Természetesen nem valamennyi *opus quadratum*-mal épült vár, torony vagy erődítmény származik Burebista korából, de az ún. „Szászvárosi-havasok komplexumá“-nak első kialakítása feltétlenül az ő nevéhez fűződik.

A „Szászvárosi-havasok komplexuma“

A Costești-i vár e rendszer vagy komplexum kapuját képviseli, és Costești falutól délnyugatra, a Városvíze fölött emelkedő hegyormon, mintegy „fellegváron“ épült; falai 3 m vastagok, és hatalmas négyszögű bástyák erősítik. A legfelső teraszon kőből és égetetlen téglából épült két lakótorony emelkedett. A vár alatti lejtő oldalán készített teraszokon két szentélyt fedeztek fel. A vár építési idejét vizsgálva C. Daicoviciu arra a megállapításra jutott, hogy „a Burebista korára tehető és az általa végzett munkálatokhoz a szükséges erősítéseket és kiegészítéseket utódai, főként Decebal uralkodása alatt végezték el“.

A Costești-i vártól nem nagy távolságra, légvonalban talán egy km-re, 705 m magas különálló hegyormon a Blidaru vára emelkedik. A görög mintát utánozva két belső udvarra oszlik, az első feltehetően Burebista korából származik. Alakja trapézszerű, a sarkokon négy külső torony, középen egy belső torony emelkedik.

A „Szászvárosi-havasok komplexumának“ központja, hogy költőiesen fejezzük ki magunkat, szíve a Grădiștea-Muncelului-i vár és a körülötte levő szentélyek, műhelyek és lakóházak. Mindez a Gredistye-hegyen (Dealul Grădiștei), azon az 1200 m magas területen fekszik, mely a Városvízébe ömlő két patak között emelkedik, és a Godeanu egyik nyúlványának tekinthető. A régészeti ásatások három különböző rendeltetésű épületet tártak itt fel: a várat, a vallási kultuszt szolgáló több szentélyes „szent körzetet“ vagy ligetet és a polgári célokra használt lakásokat meg műhelyeket. Az *opus quadratum*-technikával épült falak vastagsága általában 3,20 m, de a kötömbök a szokásosnál valamivel kisebbek, a fecskefarok alakú vésetek nem jutnak el a felszínig, s egyaránt hiányoznak a külső és a belső tornyok. A vár ugyanis nem katonai célokra épült, hanem elsősorban menedékhelyül szolgált. Az öt teraszra kiterjedő, mintegy 3 ha területet bezáró építmény alakja szabálytalan négyszög, legnagyobb hossza 240 m, szélessége 152 m.

A vártól keletre, természetes és mesterséges teraszokon, az ún. „szent körzetben“ négyszögű és kör alakú szentélyek épültek, közülük a napár szerepét is betöltő „nagy körszentély“ egyedülálló a maga nemében. A XI. terasz ún. nagy szentélye kétségtelenül Burebista korából származik.

Nincs helyünk itt részletesebben ismertetni a gredistyei, valóban impozáns, minden vonatkozásban eredeti nagy központot. Méretei, politikai és vallási jelentősége miatt már a geográfus és csillagász Ptolemaiosz a „királyi Sarmizegetusának“ — *Sarmizegethusa basileion*-nak nevezte. Csak megemlítsük, hogy a

„Szászvárosi-havasok komplexumának“ ez volt a legfontosabb központja, és az egész rendszer ennek volt alárendelve. Védelmét a fő „bejárati“ vonalon a costeşti-i és a Blidaru-vár, továbbá nyugat felől az ugyancsak Burebista korából származó, 823 m magasan fekvő, az öt belső és négy saroktoronyú, kétudvaros vereskői (Piatra Roşie) vár, dél felől a Zsilvölgyének nyugati határán emelkedő banicai (Băniţa) vár biztosította, amely kettős szerepet tölthetett be, lakóhelyül is szolgált, és veszély idején menedéket nyújtott a környező lakosságnak.

A sebeskápolnai (Căpîlna) vár kimondott katonai jellege ellenére állandó lakóhelye volt valamilyen főembernek, amit a belső udvaron emelkedő lakótorony bizonyít. Rendszerében, felépítésében a costeşti-i várhoz hasonlít. Noha mintegy 40 km távolságra fekszik a Gredistye-hegy várától, nem kétséges, hogy a keleti bejárat védelmét biztosította.

Az említett várak, valamint a tőlük közelebb vagy távolabb fekvő toronyok, erődítmények egyetlen védelmi rendszerbe tömörültek, amelynek központja Dealul Grădişti volt. Az egész rendszer kialakítása, amint az építési technika, de számos más jellegű régészeti lelet is bizonyítja, Burebista nevéhez fűződik, és jól tükrözi azt a valóban nagy gazdasági, társadalmi és politikai erőt, amellyel a király rendelkezett. Mostantól kezdve a római hódításig ez a komplexum maradt a geta-dák katonai, politikai, vallási és szellemi élet központja.

A komplexumon kívül eső várak, települések

Még négy, ugyancsak Burebista korából származó várról, településről akarunk szólni. Az egyik a Szeben megyei Tiliska. Bár a legelső teraszán két *opus quadratum*-eljárással épült torony van, ami feltétlenül Burebista korára utal, de a falakon belül talált lakóházak, raktárak, műhelyek és a kézműves termékek körébe tartozó számtalan régészeti lelet arról tanúskodnak, hogy itt megerősített város jellegű település, *oppidum* volt.

A Fehér megyei Boroskrakkó (Cricău) község határában emelkedő Kecsekőn (Piatra Craivii) nemrégén tártak fel egy 11 teraszra épült települést. A legtöbb esetben mesterségesen kiképzett teraszokon védőtoronyok, szentélyek vannak, a legfelsőt, a fellegvárat pedig *opus quadratum*-módszerrel épült fal veszi körül. Bár jól megerősített hely, mégis inkább polgári településnek tekinthető. Egyesek az ókori írók által említett Apoulonnal, mások a Decebal haláláról szóló, nemrégén felfedezett feliratban előforduló Ranistorummal azonosítják.

A polovragi-i vár az Olt szorosától jobbra, azaz nyugaton emelkedő Padeş nevű hegyen épült, és két, egymástól keskeny hegynyereg által elválasztott belső kerületre, udvarra oszlik. A falat mindkettőnél gondosan faragott kövekből rakták. Kezdetben valószínűleg lakó- és menedékvár volt, később jelentős *oppidum*-má fejlődött.

A pozsonyi dák vár feltehetően az előretolt geta-dák védelmi vonalat volt hivatva biztosítani. Ásatások hiányában bővebb ismereteink róla nincsenek.

Az említett települések, várak, különösen a „Szászvárosi-havasok komplexuma“, arról a jelentős hozzájárulásról tesznek bizonyosságot, amellyel a régészet Burebistára és korára vonatkozó ismereteinket gazdagította, és kétségtelenné teszi, hogy ebben az időben a geta-dák társadalom fejlődésében lényeges változás következett be, amelynek során a politikai hatalom az egyes vidékek vezetői és a törzsfők kezéből a részek és a törzsek egységét biztosító egyetlen király köré összpontosult.

Bodor András

Comenius-nyomok Kolozsvárott

Az európai neveléstudomány történetének legnagyobb szellemei között számon tartott Comenius Janus Amosról köztudottan egész könyvtárat kitevő irodalom látott napvilágot. Ennek az irodalomnak zöme e kiváló férfi pedagógiai munkásságát taglalja. Különösen áll ez hazai irodalmunkra.

Eszünk ágában sincsen a fenti megállapításba valamilyen elmarasztaló értékelést becsempészni, hiszen ez így van rendjén még akkor is, ha tudjuk, hogy